

Beate Collet
Uniwersytet Sorbona¹

‘Pary mieszane’ we Francji. Od integracji imigrantów poprzez małżeństwo po badania nad różnorodnością małżeńską²

Abstrakt

Pary międzynarodowe lub mieszane cieszą się dużym zainteresowaniem, zarówno wśród ogółu społeczeństwa, jak i w badaniach z zakresu nauk humanistyczno-społecznych. Jednakże studia dotyczące par mieszanych nie są ujednolicone, a podejścia i terminologia różnią się od siebie. Temat ten jest czasem poruszany przez socjologię migracji, innym razem przez socjologię rodziny lub religii. Istnieje również silny rozdział między badaniami ilościowymi i jakościowymi. W artykule omówiono pojawienie się tego kierunku badań we Francji przed zaproponowaniem koncepcji „różnorodności małżeńskiej”. Ta ostatnia ma na celu określenie specyfiki małżeństw mieszanych w trzech wymiarach: przekraczanie obowiązujących norm małżeńskich, etnokułturowa nierówność między małżonkami i ustalenia międzykulturowe mające na celu urzeczywistnienie ich życia małżeńskiego. Zbadanie tego zjawiska nie jest łatwe, ponieważ kategorie analizy i reprezentacja par w badaniach są obecne w różnorodny sposób. Zaświadcza się jednak, że wzrasta liczba małżeństw mieszanych zarejestrowanych we francuskich rejestrach stanu cywilnego (27% małżeństw w 2015 r.), które są kontrolowane i starannie zbierane przez państwo. Jakościowa analiza tego zjawiska nakłania do uznania, że płęć oraz wymiary etnokułturowe i społeczne prowadzą do krzyżujących się układów, które zasługują na intersekcjonalne zbadanie swojej specyfiki. Pary mieszane są dziś zjawiskiem ogólnosiwiatowym. We Francji, jak i w innych krajach, ujawniają one presję logiki wspólnotowej w obliczu bardziej zindywidualizowanych wyborów życiowych.

Słowa kluczowe

małżeństwa mieszane, intersekcjonalność, płęć, transgresja normatywna, dezaprobata społeczna, etnokułturowa nierówność, układ małżeński

¹ Starszy wykładowca, dr hab. w dyscyplinie socjologia, Fakultet literatury, członek GEMASS (Groupe d'Étude des Méthodes de l'Analyse Sociologique de la Sorbonne – Zespół Studiów nad metodami analizy socjologicznej Sorbony) (www.gemass.fr).

² Przełożenie terminu „mixité conjugale” okazało się nie lada wyzwaniem, bowiem istnieje w języku polskim wiele jego odpowiedników, które wywodzą się z różnych orientacji teoretycznych i tradycji pisania o tym zjawisku: małżeństwa/związki mieszane, pary mieszane, rodziny światowe, pary dwunarodowe, związki dwukulturowe itd. Redaktorzy zdecydowali się na termin „różnorodność małżeńska”, bowiem Autorka artykułu wyraźnie wskazuje, że nie idzie tylko o różnice kulturowe i dlatego postuluje analizę intersekcjonalną.

‘Mixed Marriages’ in France: From the Assimilation of Immigrants Through Marriages Towards Research on Conjugal Diversification

Abstract

Transnational or mixed couples attract a lot of attention both from the general public and within research in the humanities and social sciences. Nonetheless, studies into mixed couples are not homogenic, and approaches and terminologies differ from one another. This subject is sometimes undertaken by the sociology of migration, while at other times it is looked into by the sociology of family or the sociology of religion. There is also a sharp division between quantitative research and qualitative research. This article elaborates on the emergence of this line of enquiry in France before the concept of ‘conjugal diversification’ was proposed. The latter aims at defining the specificity of mixed marriages in three dimensions: transgressing the operative conjugal norms, ethnocultural inequality between the spouses, and intercultural arrangements whose purpose is to actualise their conjugal life. Researching this phenomenon is not easy, as both the categories of analysis and the representation of couples are varied. However, it is confirmed that the number of mixed marriages registered in the French records of the civil status – controlled and scrupulously collected by the state – is increasing (27% of marriages in 2015). The qualitative analysis of this phenomenon inclines one to acknowledge that gender and the ethnocultural and social dimensions result in criss-cross conjugal systems which deserve intersectional research into their specificity. Mixed couples constitute a worldwide phenomenon today. In France, as is the case in other countries, they reveal the pressure of the community logic in the face of more individualised life choices.

Keywords

mixed marriages, intersectionality, gender, normative transgression, social disapproval, ethnocultural inequality, conjugal system

Wprowadzenie

Pary międzynarodowe, nazywane też „mieszanymi”, budzą duże zainteresowanie zarówno badaczy nauk humanistycznych i społecznych, jak i opinii publicznej. W środkach masowego przekazu temat ten przewija się regularnie w kontekście kwestii migracyjnych, ale także dlatego, że zarządzanie różnicami kulturowymi i religijnymi w codziennym życiu rodzinnym i małżeńskim rodzi ciekawość. Para mieszana została wciągnięta w grę, która uruchamia całą skalę odczuć – od fascynacji po potępienie. Symbolizuje miłość przez duże „M”, miłość zdolną do przekraczania barier geograficznych, zakazów i różnic kulturowych. W pewnym sensie uosabia przyszłość naszych globalnych społeczeństw. Jednocześnie jednak niepokoi, ponieważ zagraża międzypokoleniowemu przekazywaniu wartości i zachowaniu dziedzicznego bagażu kulturowego.

Badania poświęcone parom mieszanym, czyli związkom małżeńskim składającym się z małżonków o różnej narodowości, wyznaniu religijnym lub odmiennym pochodzeniu etniczno-kulturowym, prowadzone są na całym świecie (Fresnoza-Flot, Ricordeau, 2017) i we wszystkich dyscyplinach nauk społecznych i humanistycznych. Pomimo wspólnego, przekrojowego pola zainteresowań stosowane w nich podejścia naukowe

cechuje duża niejednorodność. To zaś powoduje fragmentaryzację badań, koncentrujących się wokół bardzo różnych pytań badawczych i stosujących niespójną terminologię.

Temat par mieszanych jest analizowany zarówno pod kątem integracji obcokrajowców przez małżeństwo, jak również po to, by określić transnarodowe strategie małżeńskie lub też wykryć zachodzące w parach i rodzinach procesy interkulturowe. Ponieważ każde podejście badawcze posługuje się własnym aparatem pojęciowym, można usłyszeć o parach dwunarodowych (binacjonalnych), międzykulturowych, międzyreligijnych lub międzyetnicznych lub parach mieszanych. W tym artykule zachowano termin „para mieszana”, ponieważ przymiotnik „mieszany”, występujący również w określeniu *mixed marriage* używanym przez badaczy północnoamerykańskich, podkreśla hybrydowy i nietypowy charakter tej formy związku małżeńskiego i świadczy o tym, że małżonkowie zaangażowani w takie związki rzadko różnią się między sobą tylko pod jednym względem. Ich odmienna narodowość pociąga za sobą zazwyczaj dyferencjację kulturową, ale zdarza się też, że i różnice religijne. Występowanie między nimi różnic etniczno-kulturowych nie oznacza od razu odrębności narodowej. Przymiotnik „mieszany” został wybrany również po to, aby zaznaczyć, że pary te skrywają też inne różnice, które łączą się z kryteriami etniczno-kulturowymi i religijnymi, takie jak płeć³, wiek oraz status społeczny.

Badanie tego aspektu rzeczywistości małżeńskiej we Francji sięga lat 50-tych XX wieku i było bezpośrednio inspirowane tradycją amerykańską, która od 20-tych XX wieku wykorzystywała pary mieszane do badania procesu asymilacji w społeczeństwie amerykańskim (Drachler, 1921). We Francji temat ten pojawił się nieco wcześniej niż w innych krajach europejskich zainteresowanych związkami mieszanymi dopiero podczas badań nad imigracją zarobkową lat 70-tych XX wieku, a nawet późniejszą. Ujęcie tej kwestii we Francji jest jednak reprezentatywne dla tego, co dzieje się również w wielu innych krajach. Wskazuje, że temat ten nie znalazł tak naprawdę swojego miejsca w krajobrazie naukowym. Z jednej strony podejmuje się go w obrębie różnych subdyscyplin od studiów nad imigracją czy relacjami wewnątrz-etnicznymi po socjologię rodziny lub religii, z drugiej zaś analizuje w restrykcyjnym podziale na badania ilościowe i jakościowe.

Artykuł ma zatem na celu, po pierwsze, prześledzenie początków obecności tematu par mieszanych w refleksji naukowej we Francji oraz określenie miejsca, jakie współcześnie w niej zajmuje po to, by w oparciu o dotychczasową wiedzę zaproponować bardziej teoretyczne podejście do zagadnienia różnorodności małżeńskiej i par mieszanych. Następnie przedstawia zarys szacowania ilościowego zjawiska we Francji w zależności od

³ Badania nad parami mieszanymi są prowadzone z założenia pośród par heteronormatywnych. Nie wiele prac zajmuje się mieszanym charakterem par homoseksualnych. Wyjątkiem w tym względzie jest rozprawa doktorska Manuela Salcedo Robledo (2015).

rozmaitych sposobów jego kategoryzacji oraz stosowanych metod obliczeniowych. Na koniec prezentuje kilka przemyśleń dotyczących zastosowania analizy intersekcjonalnej do tej rzeczywistości małżeńskiej.

Podjęcie tematu par mieszanych i jego niejednoznaczne miejsce w refleksji naukowej

Problematyka par mieszanych, zanim dotarła do Francji kontynentalnej, była podejmowana w kontekście kolonialnym. Pierwsze publikacje jej poświęcone mają charakter statystyczny i zajmują się małżeństwami zawartymi w Algierii, wtedy departamencie francuskim, między Francuzami i Francuzami muzułmanami (Marchand, 1954; Albou, 1957). Po nich powstały pierwsze analizy statystyczne na terenie Francji kontynentalnej, które, podobnie jak wiele badań przeprowadzonych w Stanach Zjednoczonych (Kennedy, 1952), dotyczą procesu asymilacji imigrantów w społeczeństwie francuskim. Z tego okresu, zdominowanego przez polityczną i naukową koncepcję asymilacji lub uproszczoną wersję integracji, pochodzi założenie, że jakoby małżeństwa mieszane sprzyjają asymilacji i integracji imigrantów we Francji. Teza ta szybko nabrała charakteru wartościującego i posłużyła do odróżnienia dobrych, „nowoczesnych” imigrantów integrujących się poprzez małżeństwo i imigrantów bardziej „tradycyjnych”, którzy szukają małżonka w kraju swojego pochodzenia. Ponadto przyczyniła się do stworzenia klasyfikacji różnych narodowości według ich zdolności do integracji. W Krajowym Instytucie Studiów Demograficznych (INED), w latach 1980-1990, dwaj naukowcy – Francesco Muñoz-Pérez i Michèle Tribalat – sami dźwigali ciężar badań nad tą tematyką. Ich zasługą jest wykazanie, że we Francji kontynentalnej od początku XX wieku następowały małżeństwa mieszane po różnych falach imigracji (Munoz-Pérez, Tribalat, 1984; Tribalat, Munoz-Pérez, 1991).

W 1992 roku INED przeprowadza pierwsze reprezentatywne badania ludności imigranckiej we Francji zatytułowane *Mobilność geograficzna a integracja społeczna* (MGIS, INED/INSEE, 1992). Po raz pierwszy zrywa się w nich z usankcjonowaną prawnie koncepcją narodowości francuskiej na rzecz uwzględnienia kraju pochodzenia migranta. W książce *Od migracji po asymilację*, prezentującej wyniki tych badań, wiele rozdziałów poświęcono małżeństwom mieszanym. Przedstawiono nie tylko różne wskaźniki tego typu związków w podziale na grupy imigrantów, ale dostarczono też wiele szczegółowych informacji na temat ich profilu społecznego (Tribalat i in., 1996). Należy jednak odnieść się krytycznie do publikacji w związku z tym, że pomimo wprowadzenia nowego sposobu kategoryzacji danych nadal analizuje je z perspektywy procesu asymilacji. Ostatnio temat małżeństw mieszanych odżył. Po pierwsze, dzięki pracom

Mirny Safi (2008), przeprowadzającej analizy statystyczne małżeństw mieszanych zgodnie z amerykańskim modelem badań nad asymilacją. Po drugie, za sprawą ankiety *Trajectoire et Origine* [pol. Trajektorie i pochodzenia] (TeO, 2008 INED/INSEE), badającej logikę małżeńską imigrantów osiadłych we Francji. Gromadzi ona informacje na temat związków imigrantów i po raz pierwszy dostarcza spójne dane na temat związków potomków imigrantów (Hamel i in., 2015). Jej hasłem przewodnim nie jest już asymilacja, ale różnorodność społeczeństwa francuskiego.

Równoległe z opracowaniami o charakterze demograficznym są prowadzone badania jakościowe. Kwestia par mieszanych pojawia się w pracach Andrée Michel (1959) przy okazji badań nad pracownikami, imigrantami algierskimi. Czasopismo *Ethnies* poświęca w 1974 roku cały numer tej tematyce, podejmując pierwszą próbę jej teoretycznego ujęcia (Bensimon, Lautman, 1974). Doris Bensimon i Françoise Lautman publikują w 1977 roku książkę o małżeństwach między Żydami i nie-Żydami, wprowadzając kwestię małżeństw mieszanych do badań nad religiami, obecną w nich do dnia dzisiejszego. Przyjęta terminologia obejmuje też od samego początku kategorię małżeństwa mieszanego, które można poszerzyć o inne kryteria, tj. religia lub narodowość, co odnotowuje Alain Girard w klasycznym dziś dziele *Le Choix du conjoint* (1964, s. 31).

W latach 80-tych XX wieku powstają ważne prace Augustina Barbara (Barbara, [1985] 1993). Autor interesuje się międzykulturową codziennością par mieszanych: reakcjami na ich związek rodzin, z których pochodzą, przejawami dyskryminacji, oporami lub nieporozumieniami między małżonkami, a także przekazem kulturowym kierowanym do dzieci. W subdyscyplinie socjologia imigracji są publikowane liczne analizy koncentrujące się głównie na małżeństwach francusko-maghrebskich (Streiff-Fenart, 1989; Hammouche, 1994). Jednak dopiero w latach 90-tych zainteresowanie tą tematyką nabiera tempa. Dzięki niespożytej energii Gabrielle Varro, autorki książek o Amerykanach poślubionych Francuzom (1964) oraz parach zamieszkałych we Francji i Niemczech (1995)⁴, wielokrotnie organizowano seminaria naukowe podejmujące tę problematykę. Ostatnie z nich wieńczyła praca zbiorowa pt. *Liberté, égalité, mixité... conjugale* (Philippe i in., 1998), która podsumowywała kwestie prawne, statystyczne, a także rozpatrywała rzeczywistość par mieszanych z różnych punktów widzenia, opisując z dużo większą subtelnością tryb integracji małżonków obcokrajowców (Collet, 1998) lub ukazując związek między małżeństwem mieszanym a nabyciem obywatelstwa francuskiego (Neyrand, M'Sili, 1995). W tym czasie temat małżeństw mieszanych staje się przedmiotem debaty publicznej, która ogniskuje się wokół integracji, zasad legalizacji pobytu oraz nabycia obywatelstwa francuskiego.

⁴ Por. *Les couples mixtes en France et en Allemagne* (1995).

W 2003 roku książka Gabrielle Varro pt. *Sociologie de la mixité* [pol. Socjologia różnorodności] wprowadza ostatecznie problematykę małżeństw mieszanych w sferę pogłębionej refleksji naukowej. Stopniowo powstaje coraz więcej prac o tej tematyce. Poszerza się krąg wariantów narodowościowych par obejmowanych badaniami: małżeństwa między mieszkańcami Antyli i Francji kontynentalnej (Coll, 2007), małżeństwa francusko-brazylijskie (Dos Santos, 2012). Powstają analizy aspektowe takie, jak te poświęcone konwersjom w małżeństwach francusko-maghrebskich (Puzenat, 2010) czy przejawom dyskryminacji we Francji i Włoszech, jakiej doświadczyły małżeństwa, w których jeden z małżonków pochodził z kraju arabskiego (Odasso, 2016). Coraz bardziej odległe strefy geograficzne wchodzą w zakres zainteresowań badaczy: prace dotyczą małżeństw mieszanych osiadłych w Maroku (Therrien, 2009), na terytoriach zamorskich Francji, na Tahiti (Schuft, 2010) lub wyspie la Réunion (Thiann-Bo Morel, 2009) albo w Korei Południowej (Kim, 2012) czy w Tajlandii (Bottero, 2015). W tych nowszych badaniach systematycznie powraca odniesienie do płci oraz ujęcie zagadnienia z punktu widzenia małżeństw transnarodowych (Fresnoza-Flot, 2016), pojęcia, które powstało na gruncie brytyjskim (Charsley, 2012).

Z drugiej strony utrzymuje się rozdział między badaniami nad małżeństwami mieszanymi w powiązaniu z migracjami oraz badaniami na temat par międzywyznaniowych. Te dwa tematy ewoluują oddzielnie. Małżeństwami międzywyznaniowymi zajmuje się socjologia religii. Co ciekawe, w książce *La religion de l'autre* (Lamine i in., 2008), znajdziemy kilka artykułów na ten temat napisanych przez autorów, którzy publikowali swe prace również poza tą subdyscypliną. Mowa o Joëlle Allouche-Benayoun, pracującej długie lata nad małżeństwami mieszanymi między Żydami i nie-Żydami (1993) oraz Séverine Mathieu, autorce rozprawy doktorskiej na temat małżeństw między Żydami i nie-Żydami (2009). Badacze ci umieli nawiązać do tradycji stworzonej przez Bensimon i Lautman w latach 70-tych. Wystarczy jednak przejrzyć odniesienia bibliograficzne, by zdać sobie sprawę z tego, że w socjologii religii rzadko cytuje się analizy na temat par mieszanych w powiązaniu z imigracją, a prace dotyczące imigracji z kolei pomijają dociekania socjologii religii, które tworzą własne przestrzenie aktywności intelektualnej (czasopisma i konferencje). Obecne zainteresowanie islamem oraz zaniepokojenie w związku z ożywieniem religijności i konwersjami być może sprawią, że te dwie dziedziny ponownie się spotkają.

Ponadto należy stwierdzić, że socjologia rodziny nie porusza wprost problematyki par mieszanych, chociaż bardzo szeroko korzysta z jej narzędzi i obszarów działalności poznawczej. Czyżby więc badania nad parami mieszanymi padały ofiarą ich mieszanego statusu? Francuską socjologię rodziny charakteryzuje niewielkie zainteresowanie mniejszościami (Varro, 2003) i w obrębie prac na temat imigracji analizy poświęcone

parom mieszanym są marginalizowane, podczas gdy „etniczno-rasowe” rozwarstwienie społeczeństwa francuskiego nie budzi już wątpliwości (Safi, 2013). Dodatkowo, głównie ilościowe badania demograficzne oraz zasadniczo jakościowe badania socjologów lub antropologów, sprawiają wrażenie, że należą do światów równoległych, podczas gdy interesująca nas dziedzina badań zyskałaby na integracji już obecnej na wielu polach wiedzy.

Konceptualizacja pojęcia różnorodności małżeńskiej w badaniach par mieszanych

Na podstawie wcześniejszych ustaleń, możemy zadać sobie pytanie o teorie leżące u podstaw tych różnych analiz. Okazuje się, że w podejściu ilościowym zakorzenienie w rzeczywistości empirycznej par mieszanych służy badaniu integracji nowych populacji w społeczeństwie wielokulturowym. Dopiero od niedawna inaczej formułuje się zagadnienie badawcze, a mianowicie wychodzi się od doboru małżeństw z różnych grup migrantów lub ich potomków⁵, czyli takich, którzy są w związku z osobą z tego samego kraju pochodzenia lub z potomkiem migrantów lub z osobą z populacji większościowej (Hamel i in., 2015). Ta ocena ilościowa ma istotne znaczenie oraz nadaje ramy makrosocjologiczne faktowi społecznemu, jakim są pary mieszane, ale nie jest wystarczająca i brakuje jej dokładności (zob. następna część). W studiach jakościowych natomiast szczególnie zaskakuje różnorodność podejść badawczych. Każde badanie podejmuje temat odmiennie, używa innego aparatu pojęciowego, unikając kwestii, która stanowi specyfikę tych par, a wykracza poza ich różnice etniczno-kulturowe lub doświadczenie migracyjne. Może należałoby więc porzucić te zasadniczo empiryczne podejścia, by uchwycić charakterystykę par mieszanych nie ograniczając się tylko do ich różnorodności kulturowej?

Przyjęta optyka polega więc na założeniu, że refleksja naukowa nad tymi parami odbywa się w ramach wspólnego pola badawczego, jakim byłaby różnorodność małżeństw mieszanych, dysponującego ujednoczonym aparatem pojęciowym. Definiuje ona specyfikę par mieszanych w oparciu o trzy wymiary, wzajemnie się uzupełniające i pozwalające na zdecydowane odróżnienie tych par od pozostałych. Są nimi: przekraczanie obowiązujących norm małżeńskich, nierówność etniczno-kulturowa między małżonkami oraz międzykulturowe porozumienia służące usprawnieniu codziennego życia małżeńskiego.

W pierwszym rzędzie małżeństwa mieszane, niezależnie od struktury narodowej, etniczno-kulturowej czy religijnej, charakteryzują się nieprzestrzeganiem współczesnych

⁵ Według definicji Krajowego Instytutu Statystyki i Badań Ekonomicznych (INSEE) za potomków imigrantów uważa się osoby urodzone na terytorium Francji z co najmniej jednego rodzica imigranta.

standardów małżeńskich⁶. Te standardy, chociaż nie są jasno określone oraz podlegają przemianom społecznym, przewidują, że więzi małżeńskie powinny być nawiązywane w obrębie tej samej grupy, w tym przypadku etniczno-kulturowej (Collet, Santelli, 2012). To stwierdzenie wymaga komentarza. Po pierwsze, zauważamy, że logika wspólnotowa nadal reguluje wybór małżonka tak samo, jak ma to też miejsce w innych relacjach społecznych w sferze prywatnej, rodzinnej i przyjacielskiej i to dużo silniej niż w sferze zawodowej i publicznej⁷. Homogamia, która cechuje te relacje, nie jest wyłącznie społeczna, ale też etniczno-kulturowa. Jednak nieprzestrzeganie zasady endogamii⁸ nie jest egzogamią⁹, ale odnosi się do przypadków mieszania, które tworzą nową rzeczywistość małżeńską wyrosłą z przekroczenia normy. Ponadto, nie jest łatwo określić grupę odniesienia, ponieważ granice między tymi grupami przesuwają się w czasie, przestrzeni i ze względu na przyjęty punkt widzenia. Każde badanie par mieszanych musi brać pod uwagę kontekst, a ten wymaga refleksji historycznej i społecznej na temat napięcia, jakie powstaje między „nami” i „innymi”. Jest ono różne w Polsce, we Francji czy w Brazylii.

Przymiotnik „mieszany” wyraża zatem nieprzestrzeganie zasad endogamii, przy czym nie od razu wiadomo, jaka grupa jest właściwą grupą odniesienia. To normatywne wykroczenie daje się obserwować w dezaprobach wyrażanej wobec tych par przez rodziny lub grono przyjaciół. Taka reakcja rodziny małżonka narodowości większościowej, w tym przypadku francuskiej, jest mniej lub bardziej wyraźna w zależności od pochodzenia społecznego i etniczno-kulturowego małżonka z mniejszości lub cudzoziemca oraz siły napiętnowania, jakie nosi¹⁰. Reakcje rodziny małżonka z mniejszości lub cudzoziemca niekoniecznie są lepsze. Zależą od siły odczuwanych lęków. W szczególności w okresie tworzenia się pary panuje nieufność i dają o sobie znać stereotypy. Zazwyczaj, w miarę jak związek staje się trwały, napięcie opada, z wyjątkiem skrajnych przypadków otwartego odrzucenia. W takich sytuacjach jednak pary te, a także ich dzieci, nigdy nie osiągają w pełni stanu normalności w innych sferach życia społecznego. Traktowani są jako niepasujący dziwacy, a nawet dyskryminowani. Zawsze coś przeszkadza: wygląd

⁶ W swych dociekaniach teoretycznych Robert K. Merton wprowadza rozróżnienie pomiędzy normami społecznymi a zachowaniami jednostek, które te normy przestrzegają lub nie (Merton, 1941).

⁷ Max Weber dzieli relacje społeczne na „stosunki wspólnotowe” i „stosunki stowarzyszenia”. Pierwsze wypływają z subiektywnego poczucia posiadania miejsc wspólnych, podczas gdy drugie wynikają raczej z kompromisu interesów lub porozumienia (Weber, 1972).

⁸ Endogamia, która określa nakaz wyboru współmałżonka w obrębie swojej grupy, nie jest przywilejem grup mniejszościowych lub też grup kulturowych. Także populacja większościowa faworyzuje zawieranie związków małżeńskich w obrębie własnej grupy. Endogamii nie należy mylić z homogamią, czyli sposobem, w jaki ludzie dopasowują się społecznie (ze względu na wykształcenie czy status zawodowy). Pary mogą być np. jednocześnie endogamiczne i heterogamiczne lub mieszane i zarazem homogamiczne.

⁹ Egzogamia, podobnie jak endogamia, jest regułą doboru małżeńskiego w grupach (Lévi-Strauss, 1971).

¹⁰ Wydaje się, że dla zrozumienia społecznych relacji inności najbardziej odpowiednia jest teoria stygmatyzacji Ervinga Goffmana (Goffman, 1975).

fizyczny, akcent, nazwisko, zwyczaj lub praktyka religijna, które „prowokują reakcje środowiska społecznego” (Bensimon, Lautman, 1974).

W przypadku transnarodowych par mieszanych reakcje środowiska idą w parze z działaniami instytucji państwowych, które starają się opanować, a nawet ograniczyć, przepływy migracyjne. W celu zwalczania tzw. „małżeństw dla pozoru” państwa stają po stronie bardziej konwencjonalnych wartości małżeńskich, wprowadzając kontrole, wyznaczając spotkania urzędowe (Collet, 2017).

Po drugie, to nie tyle same różnice między małżonkami charakteryzują te pary (ostatecznie we wszystkich parach występują różnice), co fakt, że te różnice są społecznie nacechowane. Inaczej mówiąc, różnice te tworzą się w oparciu o cechy etniczno-kulturowe generujące nierówności w statusie społecznym, które następnie, jak we wszystkich parach, splatają się z innymi różnicami społecznymi i ekonomicznymi między małżonkami. Samo to, że jeden z małżonków należy do populacji większościowej, a drugi do mniejszości lub jest imigrantem czy obcokrajowcem, powoduje między nimi brak równowagi. Stąd też rozważania w obrębie różnorodności małżeńskiej stawiają sobie za zadanie badanie tych par w oparciu o podejście interseksjonalne w odniesieniu rozmaitych relacji społecznych¹¹, tj. relacji etniczno-kulturowych, hierarchicznych, powiązanych z płcią, by przywołać trzy klasycznie analizowane aspekty (Crenshaw, 1989; Kergoat, 2000), ale też relacje społeczne wynikające z wieku lub rozmaitych sytuacji prawnych w przypadku międzynarodowych par mieszanych. Przecież system reprezentacji relacji społecznych przedstawia się odmiennie w zależności od tego, czy małżonek z mniejszości to mężczyzna czy kobieta, czy ma dobrą pozycję społeczną czy jest słabo wykwalifikowany, czy kobieta jest starsza od mężczyzny. Poza zbadaniem nieprzebrzegania obowiązujących norm małżeńskich w danym kontekście należy więc przeanalizować dokładnie, jak tworzą się nierówności między małżonkami. Te nierówności statusu są narzucane parom mieszanym z zewnątrz, nie da się tego nie zauważyć. W rezultacie mogą wpływać na ich postrzeganie świata, a także samej relacji małżeńskiej.

Wreszcie, po trzecie, zgodnie z konstruktywistyczną wizją społeczeństwa rozumowanie zbiorowe i makrosocjologiczne potrzebuje uzupełnienia przez bardziej interpersonalne i mikrosocjologiczne. Na co dzień pary mieszane zabiegają o znalezienie takiego *modus vivendi*, który uczyniłby ich życie małżeńskie trwałym i przyjemnym. W tym sensie stoją przed takimi samymi wyzwaniem jak wszystkie inne pary: jak zapewnić harmonię oraz zadowolenie w małżeństwie i rodzinie. Pary mieszane muszą się porozumieć odnośnie tych kwestii. Specyfika artykulacji ich nierówności odróżnia je od innych par i sprawia, że stają się swoistym laboratorium małżeńskim, w którym negocjacje dotyczące

¹¹ Relacje społeczne w analizie interseksjonalnej definiuje się jako relacje władzy i dominacji. Nie należy ich mylić z interpersonalnymi relacjami społecznymi.

wzajemnych praktyk kulturalnych są bardziej widoczne, a formy hybrydowe wprowadzane stopniowo. Spełniony związek miłosny, w którym obecna jest intymność i wzajemna pobłażliwość dla drobnych uchybień, jak również siła małżeńskiego projektu, realizowanego poza utartymi szlakami, stanowią dobre warunki do tego, by pokonać nierówności statusu. Jednak nie wszystkie pary mieszane potrafią to uzyskać, tak samo zresztą jak i nie zawsze parom skądinąd homogamicznym i endogamicznym udaje się sprawić, by ich związek był trwały.

Przyjmuje się, że pary mieszane wypracowują międzykulturowe strategie dostosowawcze, aby zrekompensować nierówności i zachować równowagę (Collet, 2017). Mowa o sposobach działania pozwalających na tworzenie wspólnych reprezentacji i warunków obopólnego porozumienia. Wspólne wybory kulturowe odnośnie języka, wartości, praktyk religijnych i żywieniowych oraz przekazu kulturowego w stosunku do dzieci (imię, obrzezanie, przekazywane języki lub religia) są wyrazem odnalezienia takiej równowagi. Wybory te zresztą nie są konieczne ani egalitarne, ani niezmiennie w czasie. Odzwierciedlają jednak funkcjonowanie pary, co ujawnia jej koncepcję życia społecznego i relacji odnoszących się do kwestii płci. Nie chodzi przy tym o ocenę wartościującą te różne strategie, ale raczej o stwierdzenie ich występowania.

Wyróżniono trzy małżeńskie międzykulturowe strategie dostosowawcze. Ta typologia daje lepszy całościowy ogląd wielości badanych przez naukowców przypadków. Choć wydaje się zbyt ogólna, zapewnia ramy, które natychmiast pokazują, że różnorodność par mieszanych nie tworzy się w jeden sposób. Pierwsza strategia polegałaby na dostosowaniu projektu życia rodzinnego do świata kultury większościowej właściwej społeczeństwu miejsca stałego zamieszkania rodziny. Zakłada ona asymilację i całkowite zatarcie odmienności w pokoleniu dzieci. W drugim przypadku następowałoby dostosowanie do kultury mniejszości. Strategię tę charakteryzuje dążenie do zachowania różnic w stosunku do kultury dominującej kraju rezydencji i podkreślanie przynależności do szczególnej, wspólnotowej logiki etniczno-kulturowej i religijnej. Wreszcie trzecia strategia, która próbuje stworzyć przestrzeń mieszaną. Dąży do synkretyzmu kulturowego stanowiącego miejsce, w którym dba się, by odniesienia tożsamościowe każdego z małżonków były realizowane w stopniu odpowiadającym ich przywiązaniu do nich i na zasadach wzajemności. Te trzy strategie zająbiają się ze sobą rozmaicie w zależności od korzeni etniczno-kulturowych rodziców oraz statusu płci w parze, tzn. ze względu na to, czy mężczyzna lub kobieta są cudzoziemcem/ką lub pochodzą z grup mniejszościowych. Występują rzadko w czystej postaci, ale na podobieństwo typów idealnych Maxa Webera pozwalają badać w zrozumiałym sposób relacje tworzące się w życiu prywatnym. Umożliwiają zakreślenie konturów tego, jak współczesne pary mieszane

wymyślają na nowo swoje życie małżeńskie lub też podpierają się bardziej umownymi stereotypami płciowymi lub społecznymi, by zrealizować swój małżeński projekt.

By zilustrować sposób konceptualizacji pojęcia różnorodności małżeńskiej, powróćmy do dostępnych we Francji danych empirycznych. Badania statystyczne dostarczają cennych wyników, ale nie udaje się im uchwycić tego zjawiska w całej jego złożoności. Badania jakościowe za to pozwalają zidentyfikować kilka powtarzających się elementów w doświadczeniu życiowym par mieszanych.

Trudności w szacowaniu statystycznym liczby małżeństw mieszanych

We Francji, opierając się na danych urzędów stanu cywilnego, państwowy urząd statystyczny publikuje rutynowo liczbę zawartych w ciągu roku małżeństw określanych jako „małżeństwa mieszane pomiędzy Francuzami i obcokrajowcami oraz małżeństw pomiędzy cudzoziemcami”. Ten pozornie bardzo rzeczowy sposób przedstawiania rzeczywistości małżeńskiej nie uwzględnia wielokulturowości ludności narodowości francuskiej i tym samym spłaszcza złożoność zjawiska różnorodności rodzin światowych we Francji. Pomija więc fakt, że wielu potomków imigrantów lub naturalizowani imigranci poślubiają osoby z krajów ich pochodzenia. W przypadku tych par wykazuje się różnice w narodowości, podczas gdy one same uznają, że mają to samo pochodzenie etniczno-kulturowe (Collet, Régnard, 2011).

Równolegle do analiz danych stanu cywilnego, przywołajmy duże, reprezentatywne badania we Francji, które przynoszą o wiele bardziej zniuansowany obraz zagadnienia, proponując inne ujęcie różnorodności małżeńskiej. Zamiast podawać liczbę małżeństw zawartych w ciągu roku (badanie przepływów statystycznych), wylicza się liczbę rzeczywistych związków na daną chwilę (badanie stanów). Dane są następnie udostępniane w podziale na grupy imigrantów lub potomków imigrantów oraz w rozbiciu na kobiety i mężczyzn, co pozwala dowiedzieć się, ile spośród tych kobiet i mężczyzn żyje w związku z Francuzem/ką z populacji większościowej (złożonej z osób urodzonych we Francji z rodziców również urodzonych we Francji). Badanie *Trajectoire et Origine* (INED/INSEE, 2008) wyraźnie pokazało, że 37% wszystkich imigrantów (31% mężczyzn i 47% kobiet), którzy wjechali do Francji jako osoby samotne i przebywali na jej terenie w czasie przeprowadzania badania, żyło w związkach ze współmałżonkiem francuskim z populacji większościowej (Hamel i in., 2015). To znaczące wartości. Pozwalają spojrzeć na rzeczywistość migracyjną z innej perspektywy – ponad jedna trzecia imigrantów, którzy przybyli do Francji jako osoby samotne, żyje w parach mieszanych. Te wielkości procentowe wahają się w zależności od kraju pochodzenia imigrantów. Są też inne wśród

mężczyzn i kobiet imigrantów. To właśnie osoby pochodzące z pozostałych krajów UE¹² wchodzi najliczniej w związki z reprezentantami populacji większościowej (odpowiednio 65% i 71%), ale zaraz za nimi wśród mężczyzn plasują się obywatele Algierii (43%), a wśród kobiet – Afrykanki Subsaharyjskie (39%). Przeprowadzono również analizy dotyczące potomków imigrantów (osób urodzonych we Francji, których jeden z ich rodziców urodził się za granicą). Nie budzi zdziwienia fakt, że proporcje są wyższe zwłaszcza wśród mężczyzn (dane z 2008 roku przytoczone przez Hamel i in., 2015).

Pomimo wyrażonych powyżej zastrzeżeń w odniesieniu do państwowych statystyk zliczających małżeństwa francusko-cudzoziemskie należy uznać, że umożliwiają one analizę ewolucji tych małżeństw w dłuższej perspektywie czasowej, ich zróżnicowania w zakresie składu narodowościowego oraz wahań zależnych od obowiązujących przepisów imigracyjnych. W publikacji INSEE z marca 2017 roku Vanessa Bellamy przedstawia w syntetyczny sposób główne wnioski dotyczące małżeństw francusko-cudzoziemskich. Jeśli chodzi o ewolucję małżeństw zawieranych we Francji, badaczka stwierdza, że od 1970 roku ich liczba systematycznie spada, podczas gdy liczba małżeństw mieszanym od lat 50-tych stale rośnie, sięgając 6% w 1950 roku i 14% w 2015 roku (33.800) wszystkich zawieranych we Francji małżeństw (Bellamy, 2017). Wzrost ten można zaobserwować zarówno w liczbach bezwzględnych, wykazujących niewielkie wahania (23.300 pod koniec lat 80-tych, 47.500 w 2003 roku i 30.800 w 2010 roku), jak i w proporcji do ogólnej liczby małżeństw, co świadczy tym samym o globalnym spadku małżeństw zawieranych pomiędzy Francuzami. Odsetek cudzoziemek poślubiających Francuzów od lat 80-tych XX wieku stale rośnie. W 2015 roku wynosił 49%, co w ogólnym ujęciu wskazuje na feminizację imigracji. Jeśli chodzi o skład narodowościowy małżeństw, w roku 2015 37% z nich zawieranych jest pomiędzy Francuzami i małżonkami pochodzącymi z jednego z trzech krajów Maghrebu (Algierii, Maroka, Tunezji), 22% to związki z Europejczykami, 14% z małżonkami z krajów Afryki Subsaharyjskiej i 27% z innych niż wcześniej wymienione krajów (Bellamy, 2017).

Przedstawione powyżej dane dotyczą wyłącznie małżeństw zawartych we Francji. Analiza Vanessy Bellamy nie zatrzymuje się jednak na tym. Po raz pierwszy poświęcona temu tematowi publikacja INSEE uwzględnia małżeństwa zawarte za granicą i wpisane do francuskich rejestrów stanu cywilnego, z których zdecydowana większość to małżeństwa francusko-cudzoziemskie. Od 2004 roku liczba małżeństw transkrybowanych przewyższa liczbę małżeństw zawieranych we Francji, mieszcząc się w przedziale od około 47.000 do 51.000 małżeństw rocznie. W 2015 roku 42.000 małżeństw zostaje zawartych za granicą i wpisanych do francuskich rejestrów stanu cywilnego, stanowiąc

¹² Z wyjątkiem Hiszpanii, Włoch i Portugalii, krajów z których emigrowano do Francji w poprzednich dekadach.

91% wszystkich małżeństw transkrybowanych¹³. Jeśli doda się do nich małżeństwa mieszane zawarte we Francji, ich liczba w 2015 roku wyniesie 75.800, co stanowi 27% wszystkich (282.600) małżeństw wpisanych do francuskich rejestrów stanu cywilnego (Bellamy, 2017). Ta liczba robi wrażenie. Kontrastuje z przyjętą narracją o marginalnym zjawisku oscylującym na poziomie 10-12%. Teraz dane mówią same za siebie. Więcej niż jedno małżeństwo na cztery jest zawierane pomiędzy obywatelem/ką narodowości francuskiej a cudzoziemcem/ką. Analiza ewolucji praktyk małżeńskich we Francji nie jest możliwa bez uwzględnienia umiędzynarodowienia rynku matrymonialnego.

W zależności od zastosowanych metod obliczeniowych i kategorii statystycznych można otrzymać różne wyniki dotyczące liczby związków lub małżeństw. Mierzone fakty nie są też równoważne. Każda metoda na swój sposób podchodzi do różnorodności małżeńskiej. Podejście przyjęte w prowadzonych na szeroką skalę badaniach, takich jak państwowe badania statystyczne, wiąże wyraźnie to zjawisko z imigracją bezpośrednią i pośrednią (potomkowie imigrantów) we Francji. Obecnie żadna ze statystyk nie pozwala na to, by poznać liczbę małżeństw mieszanych, w których panują nierówności religijne lub etniczno-kulturowe, a nie są one zawarte z imigrantami, potomkami emigrantów lub cudzoziemcami.

Badanie rzeczywistości małżeńskiej par mieszanych poprzez analizę intersekcyjną

Podsumowanie przeprowadzonych we Francji badań jakościowych również okazuje się dezorientujące, ponieważ analizy skupiają się na bardzo różnych zagadnieniach związanych z parami tworzonymi przez osoby o różnym pochodzeniu. Należy jednak pamiętać, że badania jakościowe mają tendencję do zajmowania się konfiguracjami małżeńskimi, które wzbudzają reakcje ze strony środowiska (Puzenat, 2010, Thiann-Bo, 2009, Odasso, 2016). Po prostu łatwiej jest poddać analizom pary, których różnorodność ma wymiar fizyczny. Właśnie one jawią się jako reprezentatywne dla małżeństw mieszanych. Często cechują się zarówno odmiennością fenotypiczną (jedna z osób ma czarną karnację, druga jest „normalna”), jak też narodową, kulturową, religijną i społeczną. Spotykają się one nie tylko z oznakami potępienia, ale niejednokrotnie z prawdziwą dyskryminacją w życiu społecznym lub zawodowym. Współmałżonek z grupy większościowej może być dotknięty dyskryminacją pośrednio w przestrzeni publicznej

¹³ W związku ze zmianami legislacyjnymi wprowadzonymi na początku XXI wieku i dotyczącymi uzyskania zezwolenia na pobyt ze względu na zawarcie małżeństwa, wiele par bierze ślub za granicą, żeby następnie ubiegać się o wizę na prowadzenie życia małżeńskiego i rodzinnego w celu legalnego wjazdu do Francji. W rzeczywistości to wyłącznie małżeństwa mieszane z małżonkami cudzoziemcami spoza UE.

lub miejscu pracy. W przypadku tych par, bez względu na pochodzenie społeczne, ich stopniowa akceptacja społeczna zabiera więcej czasu, łatwiej jest kwestionowana, a nawet nigdy nie zostaje osiągnięta.

Oprócz przypisywanych różnic, przejawiających się w nazwisku rodowym lub stylu ubioru, pewne odmienności dotyczące kwestii światopoglądowych i praktyk religijnych daje się zauważyć zwłaszcza w życiu prywatnym. Wywołują mniejszą dezaprobatę społeczną, ale mogą wymagać od współmałżonków więcej wysiłków koncyliacyjnych i tolerancji. Należy odnotować, że pary z muzułmańskim współmałżonkiem, bez względu na stopień wypełniania przez niego praktyk religijnych, wzbudzają wyjątkową niechęć, której siła porównywalna jest do niezrozumienia i odrzucenia, na jakie napotyka ta religia w świecie Zachodu, w szczególności po 2015 roku. Niektórzy autorzy podkreślali brak podstaw do takich paraleli (Puzenat, 2010, Odasso, 2016).

Pary mieszane są również zależne od statusu społecznego swoich współmałżonków. Interpretacje kulturowe zmieniają się w zależności od zajmowanej pozycji społecznej oraz pozostających w dyspozycji środków finansowych. Nie ma gwarancji, że dojdzie do akceptacji takich par tak na dole, jak i na szczycie hierarchii społecznej. Niektóre środowiska kulturowe w grupach mniejszościowych lub w grupie większościowej praktykują zbiorową samoocenę i nie pozostawiają zbyt wiele miejsca na zachowania atypowe. W tych środowiskach przekraczanie norm małżeńskich odczuwane jest z taką siłą, że pary można skłonić nawet do zerwania więzi. W przypadku par homogamicznych dość łatwo prowadzi się dialog małżeński w przeciwieństwie do par heterogamicznych, w których nierówność statusu społecznego zyskuje wymiar nierówności etniczno-kulturowej.

Każde społeczeństwo tworzy swoje społeczne obrazy kobiecości i męskości w wariacie zależnym od własnej historii i rozwoju ekonomicznego. W artykulacji rozmaitych nierówności płci okazuje się czynnikiem różnicującym. Konfiguracje par mieszanych różnią się między sobą w zależności od tego, czy współmałżonek z grupy większościowej jest mężczyzną czy kobietą. Nierówności obserwowane w ramach rodzin światowych są więc siłą rzeczy uwarunkowane etnicznie i płciowo. Kobiety cudzoziemki, imigrantki lub z mniejszości w związku z mężczyzną z grupy większościowej wykazują tendencję do dostosowywania się do kultury większościowej (pierwsza strategia dostosowawcza). Można to zaobserwować w oparciu o ich wybory kulturowe i językowe, a nawet przekaz kulturowy w stosunku do dzieci. Odbywa się to na zasadzie włączania się w kulturę i grupę męża. Ta forma klasycznej integracji przez małżeństwo, często jest połączona z pewnym awansem społecznym kobiety.

Kiedy to mężczyzna jest cudzoziemcem, imigrantem lub należy do mniejszości, sytuacja jest niejako odwrotna (druga strategia dostosowawcza). Kobieta z grupy większościowej wydaje się włączać w kulturę swego współmałżonka z mniejszości lub

zachowywać ją. Utrzymuje dobre relacje z teściami, stara się nauczyć języka i pomaga przekazywać dzieciom kulturę mniejszościową męża. Kobieta działa tak, jakby starała się zrównoważyć nierówności w parze poprzez uczestnictwo w kulturze męża.

Obok tych dwóch dróg, istnieje też trzecia (trzecia strategia dostosowawcza). To dość idealistyczna wizja, a mimo to niektórym parom udaje się ją zrealizować. Być może jest to rozwiązanie dla małżeństw homogamicznych i dobrze wykształconych, które starają się wprowadzić w życie bardziej egalitarną koncepcję pary i pewien synkretyzm kulturowy. Dbają one o to, by odniesienia tożsamościowe każdego z małżonków były realizowane w stopniu odpowiadającym ich przywiązaniu do nich i na zasadach wzajemności. Mowa jednak o dość nietrwałych kompromisach, które trzeba nieustannie korygować, nie mając pewności czy przyniesie to satysfakcjonujący efekt.

Nierówność statusu pomiędzy małżonkami jest bardziej widoczna w parach mieszanych niż w endogamicznych. Badania międzykulturowe z lat 1980-1990 pozwoliły określić specyficzną dla tych par problematykę. Bardziej współczesne analizy mogą uchwycić właściwe im problemy, uwzględniając kontekst statusu społecznego i płci.

Podsumowanie

Małżeństwa mieszane to zjawisko o zasięgu globalnym. Występuje w każdym społeczeństwie z tego prostego powodu, że wszystkie społeczności cechuje różnorodność regionalna, religijna i etniczna. Logika zbiorowa trudno utrzymuje się w sferze życia prywatnego. Podróże, pobyty zagraniczne i ogólnie rzecz ujmując umiędzynarodowienie świata sprzyjają bardziej zindywidualizowanym wyborom życiowym, co oznacza, że w mniejszym stopniu przestrzega się ustalonych standardów zbiorowych. Normy społeczne zawsze pozostają w tyle w stosunku do praktyki społecznej i w tym sensie małżeństwa mieszane zapewniają społeczeństwom niezbędną dynamikę.

Badania we Francji, ze względu na kolonialną i migracyjną historię kraju, zainteresowały się tematyką par mieszanych wcześniej niż pozostałe kraje Europy, ale bez przyznania jej istotnego miejsca. Obecnie pary i rodziny są częściej mieszane niż w przeszłości. Stąd też w trybie pilnym należy ten fakt uznać i włączyć tę tematykę w zakres badań.

Dociekania naukowe odnośnie różnorodności małżeńskiej wymagają wparcia wiedzy statystycznej, ale także uszczegółowionych analiz, by nie zadawała się zbyt szybko uproszonymi interpretacjami zjawiska w kategoriach integracji. Dokładne poznanie doświadczeń życiowych tych par pozwala uchwycić status, jaki mają w stosunku do innych oraz sposoby działania. Na poziomie mikrosocjologicznym małżeństwa mieszane ucieleśniają wymiany pomiędzy grupami ludzkimi i ich zależności od reprezentacji

zbiorowych. Uosabiają przy tym również przyszłość naszych społeczeństw poprzez zdolność do wynajdowania nowych sposobów tworzenia par.

Bibliografia

- Albou, P. (1957). Le mariage mixte. Approche psycho-sociologique. *Annales juridiques, politiques, économiques et sociales*, 3, 3-40.
- Allouche-Benayoun, J. (1993). Couples mixtes et transmission. W: J. Allouche-Benayoun (red.), *Femmes et Judéité* (s. 83-92). Paryż: École des Hautes Études du Judaïsme (EHEJ), Institut National des Langues et Civilisations Orientales (INALCO).
- Barbara, A. (1993). *Les couples mixtes*. Montrouge: Bayard Éditions.
- Bellamy, V. (2017). 236 300 mariages célébrés en France en 2015, dont 33 800 mariages mixtes. *INSEE Première*, nr 1638.
- Bensimon, D., Lautman, F. (1974). Quelques aspects théoriques de recherche concernant les mariages mixtes. *Ethnies*, 4, 17-40.
- Bensimon, D., Lautman, F. (1977). *Un mariage, deux traditions. Chrétiens et Juifs*. Paryż: CNRS, Uniwersytet Brukseli.
- Bottero, M. (2015). *Tourisme sexuel et relations conjugales en Thaïlande et en Malaisie*. Paryż: L'Harmattan.
- Charsley, K. (red.). (2012). *Transnational Marriage. New Perspectives from Europe and Beyond*. Routledge: New York/Abingdon.
- Coll, M. (2007). La notion de mixité à l'épreuve des couples métró-antillais. Entre mixité nommée et mixité vécue. *Rozprawa doktorska*. Paryż: Uniwersytet Paryż-Descartes.
- Collet, B. (1998). Intégration et Mixogamie en France et en Allemagne. W: C. Philippe, G. Varro, N. Gérard (red.), *Liberté, Égalité, mixité... conjugales. Une sociologie du couple mixte* (s. 139-171). Paryż: Anthropos.
- Collet, B. (2017). "Conjugal mixedness" or how to study marital norms and inequalities in interethnic relationships. *Migration Studies-Review of Polish Diaspora*, 4, 143-161.
- Collet, B., Regnard, C. (2011). La réalité socio-culturelle de la mixité franco-étrangère. Analyse de données statistiques d'une enquête auprès de primo-arrivants. *Revue européenne des migrations internationales*, 2(27), 7-34.
- Collet, B., Santelli, E. (2012). *Couples d'ici, parents d'ailleurs. Parcours de descendants d'immigrés*. Paryż: Presses universitaires de France (coll. Lien social).
- Crenshaw Kimberlé, W. (1989). Demarginalizing the Intersection of Race and Sex. A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Law Forum*, vol. 1, 139-167.

- Dos Santos Silva, M. (2012). *Les constructions des stratégies conjugales et familiales des couples franco-brésiliens*. Rozprawa doktorska z socjologii. Paryż: Uniwersytet Paryż IV Sorbonne.
- Drachsler, J. (1921). *Intermarriage in New York City. A Statistical Study of the Amalgamation of European Peoples*. Rozprawa doktorska. Columbia University New York.
- Fresnoza-Flot, A. (2016). Gender- and social class-based transnationalism of migrant Filipinas in binational unions. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. DOI: [10.1080/1369183X.2016.1274562](https://doi.org/10.1080/1369183X.2016.1274562)
- Fresnoza-Flot, A., Ricordeau, G. (2017). *International Marriages and Marital Citizenship: Southeast Asian Women on the Move*. Routledge: London and New York.
- Girard, A. (1964). *Le choix du conjoint*. Paryż: PUF.
- Goffman, E. (1975). *Stigmaté. Les usages sociaux des handicaps*. Paryż: Les éd. de Minuit.
- Hamel, Ch., Lhommeau, B., Pailhé, A. i E. Santelli (2015). *Former un couple en contexte multi-culturel*. W: C. Beauchemin, C. Hamel, S. Simon (red.). *Trajectoires et Origines. Enquête sur la diversité des populations en France*. Paryż: INED éditions.
- Hammouche, A. (1994). *Mariages et immigration. La famille algérienne en France*. Paryż: Presses universitaires de Lyon.
- Kennedy, R. J. R. (1952). Single or triple melting pot? Intermarriage trends in New Haven, 1870-1950. *The American Journal of Sociology*, 58, 56-59.
- Kergoat, D. (2000). *Division sexuelle du travail et rapports sociaux de sexe*. W: H. Hirata, F. Laborie, H. Le Doare, D. Senotier (red.). *Dictionnaire critique du Féminisme*. Paryż: PUF.
- Kim, Kyung-mi. (2012). *Construction de la catégorie identitaire de «femme mariée à un étranger» dans la société sud-coréenne: de son émergence à la naissance de la Fédération World-KIMWA (1945-2006)*. Rozprawa doktorska antropologii społecznej i etnologii. Paryż: EHESS.
- Lamine, A-S., Lautman, F. i S. Mathieu (red.). (2008). *La religion de l'autre. La pluralité religieuse entre concurrence et reconnaissance*. Paryż: L'Harmattan.
- Levi-Strauss, C. (1971). *Les Structures Élémentaires de la Parenté*. Paryż-La Haye: Mouton.
- Marchand, H. (1954). *Les Mariages franco-musulmans*. Alger: Vollot Debacq Frères.
- Mathieu, S. (2009). *La transmission du judaïsme dans les couples mixtes*. Paryż: Éditions de l'Atelier.
- Michel, A. (1959). *Famille, industrialisation, logement*. Paryż: Éditions du CNRS.
- Munoz-Perez, F., Tribalat, M. (1984). Mariages d'étrangers et mariages mixtes en France: évolution depuis la Première Guerre Mondiale. *Population*, 3, 427-462.
- Neyrand, G., M'Sili, M. (1995). *Mariages mixtes et nationalité française. Les Français par mariage et leurs conjoints*. Paryż: L'Harmattan.

- Odasso, L. (2016). *Mixités conjugales. Discrédits, résistances et créativité dans les familles avec un partenaire arabe*. Presses universitaires de Rennes.
- Philippe, C., Varro, G. i N. Gérard (red.). (1998). *Liberté, égalité, mixité... conjugales. Une sociologie du couple mixte*. Paryż: Anthropos.
- Puzenat, A. (2010). *Conversions à l'Islam et Islams de conversion: dynamiques identitaires et familiales*. Rozprawa doktorska z socjologii. Paryż: Uniwersytet Paryż-Diderot.
- Safi, M. (2008). *Inter-mariage et intégration: les disparités des taux d'exogamie des immigrés en France*. *Population*, 2(63), 267-298.
- Safi, M. (2013). *Les inégalités ethno-raciales*. Repères, nr 615. Paryż: La Découverte.
- Salcedo Robledo, M. (2015). *Amours suspectes. Couples binationaux de sexe différent ou de même sexe sous le régime de l'immigration subie*. Rozprawa doktorska z socjologii. EHESS.
- Streiff-Fenart, J. (1989). *Les couples franco-maghrébins en France*. Paryż: L'Harmattan.
- Therrien, C. (2009). *Des repères à la construction d'un chez-soi: trajectoires de mixité conjugale au Maroc*. Rozprawa doktorska. Uniwersytet de Montréal.
- Thiann-Bo Morel, M. (2009). *Le couple créole/méto à La Réunion. Approche compréhensive de la construction de soi dans le couple mixte*. Rozprawa doktorska. Uniwersytet de la Réunion.
- Tribalat, M., Munoz-Perez, F. (1991). *Les mariages d'immigrés avec des Français. Leur évolution depuis quelques décennies*. W: *Nuptialité. Évolution récente en France et dans les pays développés*. Colloques et congrès, nr 7. INED, 111-137.
- Tribalat, M., Simon, P. i Riandey, B. (1996). *De l'immigration à l'assimilation. Enquête sur les populations d'origine étrangère en France*. Paryż: La Découverte/INED.
- Varro, G. (2003). *Sociologie de la mixité*. Belin.
- Weber, M. (1995). *Économie et société. Les catégories de la sociologie (tom 1)*. Paryż: Plon.

Cytowanie:

- Collet Beate (2020). *'Pary mieszane' we Francji. Od integracji imigrantów poprzez małżeństwo po badania nad różnorodnością małżeńską*. „Fabrica Societatis”, No. 3, s. 151-168 [dostęp: dzień, miesiąc, rok]. Dostępny w Internecie: www.fabricasocietatis.uni.wroc.pl, DOI: [10.34616/129170](https://doi.org/10.34616/129170).